

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XX

BELGRADE
1989

BALCANICA XX, Beograd 1989, 9—453.

талаца захтеваће нова издања ове значајне књиге, па бисмо аутору предложили да у циљу дизања њених вредности на још виши ниво изврши у новим издањима евентуалне допуне и побољшања у следећим смеровима: поједностављење помало компликоване композиционе структуре и њено прилагођавање широј читалачкој публици; стално допуњавање података о броју уморених у појединим логорима и на стратиштима, у настојању да се буде што објективнији и да се што је могућно више приђе истини; давање нешто ширег и садржински богатијег закључног разматрања на крају дела. Аутор таквог научноистраживачког ранга и стваралац тако обимног и корисног дела је довољно квалификован да у закључним разматрањима изнесе и своја размишљања и конкретне предлоге у коначном отклањању недостатака у обради ове тематике, па и да изнесе иницијативу о покретању југословенске акције за израду пописа свих југословенских губитака и жртава у току другог светског рата, као и интердисциплинарном објективном изучавању узрока и мотива који су довели до тако масовних геноцидних злочина на тлу Југославије у току minulог рата.

Без сваке је сумње да би коначно утврђивање ове истине представљало највећу и најсигурнију брану свим појавама и бујањима национализма и међуверског раскола, те у могућим кризним временима спречило појаве геноцидних злочина и невиних жртава.

Ови ситни предлози о евентуалним допунама и побољшањима приликом поновљених издања, ни најмање не ремете изванредне утиске које ово дело оставља на читаоца.

Књига дра Милана Булајића *Усташки злочини геноцида*, I и II, обогаћена многим квалитетима као што су грандиозан научноистраживачки подухват и стрљив рад, својом документованом и богатом, али веома читљивом садржином, обиљем чињеница, података, датума и цифара, својом објективношћу и другим корисним особинама представља један од најзначајнијих прилога југословенској историографији у обради геноцида уопште који се догодио на тлу Југославије. Ово дело истовремено представља један од најимпозантнијих и најтрајнијих споменика стотинама хиљада знаних и незнаних жртава фашистичког геноцида у нашој земљи у току minulог рата.

Душан Лукач

ЦРМНИЦА

Јован Вукмановић, *Црмница — антропогеографска и етнoлошка истраживања*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. DLXXXIII, Београд 1988.

I

Наша етнoлошка наука, а тиме и општа, добила је из пера дра Ј. Вукмановића, великог прегаца на овом послу, још једно научно дело вишеструко вредно пажње. Реч је о етнoлошким проучавањима Црмнице, једном од по много чему најинтересантнијих

предеоних целина Црне Горе. Ово је у ствари део великог мултидисциплинарног пројекта *Друштвени живот Старе Црне Горе* коме Ј. Вукмановић својим истраживачким етнoлошко-антропогеографским приступом даје велики научни допринос, а посебно бољем етнoлошком познавању Црне Горе.

Вукмановићева студија о Црмници је резултат дугогодишњих истраживачких напора заснованих на испосредним теренским проучавањима, прикупљању чињеница на терену, посматрању народног живота на лицу места. Уз ово су обилато коришћени у народу забележена топонимија и остала релевантна лексичка грађа, материјални трагови који потичу из минутих раздобља, постојећа домаћа и страна литература и све друге врсте извора. Садржај књиге је компонован по већ толико пута провереној етнографско-антропографској схеми, којом се Ј. Вукмановић и раније веома успешно служио у синтезама о Паштровићима или Конавалима, на пример.

II

Књига *Црмница* је подељена у две веће целине: а) општи (етнолошки) део; б) посебан (антропогеографски) део. Свака од ових целина садржи одговарајуће одељке и пододељке. Аутор у посебним поглављима подробно описује *област* (положај, границе и величину), приказује *физичке прилике* (географске и природне особине), даје *кратак историјски преглед* о Црмници (у Деспотовини, у доба Црнојевића, у време турске власти и односа са Млечанима) и описује *насеља* (стара и данашња насеља, куће и њихове типове). Посебну пажњу је обратио на етничку историју Црмнице. Подробно и зналачки је приказао *становништво* Црмнице, односно њену етничку прошлост, почев од далеке праисторије наомамо. Посебно је истакао етнички састав становништва и друштвене односе који су владали у средњем веку, постанак и развитак племена, кретање становништва у простору и његов прираштај у времену. Вредно пажње и похвале је разматрање о црмничким *племенима и њиховим сједиштима*. Подробно је обрађена историја племенских заједница чија су седишта Подгор, Брчела, Дупило, Сотонићи, Галчи До, Лямљани и Бољевићи. За сваку од

ових племенских целина, Ј. Вукмановић говори о имену, старијем становништву и данашњим братствима у појединим насељима која чине одређену племенску заједницу. Дао је и неке карактеристике *говора* Црмничана, затим детаљно обрадио традиционалну народну *привреду* (земљорађа, сточарство, воћарство, трговина, допунска привређивања и друго), описао *домаћи живот*, односно културу становања (покућство, намештај, посуђе, разне врсте прибора, осветљење) и кроз то створио веома пластично слику свакодневног народног живљења. Та слика је употпуњена описом *јела и пића, начина одевања* (ношња), *друштвеног живота* (породица, род, братство, племе, сродство). У поглављу о *обичајима* је детаљно проучио годишње (календарске) обичаје (слава и обичаји уз поједине празнике), описао обичаје из човековог животног циклуса (рођење, свадба, сахрана), међуљудске односе и правне народне обичаје. Има доста података о некадашњим *народним веровањима, причањима и бајањима, забавама* и народном стваралаштву (инструменти песме, предања, пословице, изреке, клетве, игре), о *психичким и телесним особинама* Црмничана, *мерама* и традиционалној *народној медицини*. У посебном (антропогеографском) делу дата је целоовита слика о свих 20 насеља појединачно, као и слика о Вирпазару. Описани су њихов *положај* и тип коме припадају, затим прошлост и старине, те приказан број *кућа* по појединим презименима (братствима). Другим речима, дати су природа, историјска прошлост и понаособ приказана данашња слика сваког црмничког села. На крају књиге су резиме на енглеском језику, списак илустрација и регистри места и личних имена.

III

Црмница, студија Јована Вукмановића о којој је овде реч, представља изузетно добру антро-

погеографску и етнографску монографију коју одликују свестраност, исцрпност, солидна чињеничка подлога и стилска јасноћа у излагању. Захваљујући томе, читалац с лакоћом улази у сложена питања етничке историје, материјалне културе, културно-историјског и духовног стваралаштва, друштвеног развоја овог подручја чије је становништво рано ушло у историју и остало њен творац кроз векове, борећи се увек с недаћама, за њудске идеале отелотворене у Његошевом опису лика кнеза Николе Душанског.

У студији *Црмница* приказани су целовито народни живот, народни обичаји и народно стваралаштво становништва овог предела. Приказано је заправо народно живљење у најширем смислу речи, у континуитету и свим животним манифестацијама од далеке праисторије све до наших дана. Прикупљени подаци имају значај и због тога што не само пружају слику о Црмници и њеном становништву него ће несумњиво корисно послужити као подстицај и извор за истраживања и научне студије о питањима друге врсте.

Битна особина ове студије је у томе што приказује мебудејство човека и природе. Вукмановић у етничкој историји уочава етнички идентификоване слојеве: илирски, романски и словенски, а касније и турски, међу којима се јављају и илирски и романски остаци у влашском и арбанашком супстрату који се током историје утапају у словенско, српско и црногорско етничко наслеђе. Природна средина услвила је разбјен тип насеља у коме је доскора преовладала кућа грабена од камена, а она се према потреби и култури становања временом мењала. На то је свакако утицао човек који је, почев од етнички познатих нам првих слојева (илирских Лабата) наовамо, уносио нове облике и тиме потврђивао свој етнички идентитет и током историје обликовао данашњу етничку слику. Вукмановић је запазио да је становништво

Црмнице, посебно у ранијим епохама, било класно (велика и мала властела, меропси, отроци, свештеници, мајстори, радници, тежаци, сточари). Вероватно се због тога, по времену постанка, начину живота и традицији, црмничка племена разликују од оних у осталим црногорско брашким крајевима. Оваде је веома уочљив процес спемењавања различитих братстава која су пристизала са разних страна и у развојно време. Пратећи етничка кретања, Вукмановић је указао на повремена исељавања (Перој у Истри, на пример) и одласке у иностранство ради допунског привређивања, као и насељавања у Војводину после другог светског рата у којима је губљење знатан део највитаалнијег живља. Приметна је и слика кретања броја кућа од 1.521, када су забележене 584 куће, до 1980. године кад је пописано 785 кућа, као и опадање сеоског становништва (1931. укупно 8.138, а 1980. свега 1.804 становника).

Слику живота у Црмници, Вукмановић је допунски описом традиционалног начина привређивања, домаћег живота и других одлика које су иначе морају узети као обележја етничког идентитета. Значајки и подробно је приказао историју развоја народне ношње. Кроз описе обичаја и веровања и садржај народних умотворина, Вукмановић је представио и оне тзв. интимне стране народног живљења које одсликавају збивања и повезују давно минула времена са савременим раздобљем. То је у ствари био последњи тренутак за хватање верне слике о погледу на живот и свет који је временом и у коме је одражена животна филозофија црмничког становништва.

IV

Јован Вукмановић је много радио и урадио на проучавању народа и народног живота у Црној Гори. Кроз тај рад је постао симбол и појам црногорске етнологије, фолклористике и музео-

логије. То потврђује и студија о Црмници која се придржује његовој богатој библиографији о етнологији Црне Горе. Као што је и раније истицано са великим делима је као и са великим планинама: што се више удаљавамо од њих, то се јасније исказује њихова громадност и оцртавају обриси. Вукмановићева студија о Црмници само допуњује ову кон-

статацију јер је, његошевски речено, уобличена на подацима „из главе цијела народа“, што јој још више повећава стручно-научни и општекултурни значај. Овим је Јован Вукмановић дао прилог који ће и будуће генерације умети достојно да цене и тако се на најбољи начин одужио завичају у коме је поникао.

Петар Влаховић

ПЛАНИНА КОПАОНИК

Др Милорад Васовић, *Копаоник — географска монографија*, Посебна издања Српског географског друштва, књ. 65, Београд 1988, 238 стр.

Скромном фонду књига о појединим планинским целинама на Балкану прикључила се и недавно објављена студија нашег познатог географа Милорада Васовића са насловом *Копаоник, географска монографија*. У науци и других земаља ретко се може наћи књига којом је посвећена велика пажња обради научних проблема као што је то случај у поменутој Васовићевој студији.

Професор Васовић је већ познат као врстан истраживач планинских масива. За ову студију је користио своје резултате вишегодишњих теренских истраживања и података из литературе. Планина Копаоник лежи у јужном делу СР Србије и прилично је јасно омеђена долинама Ибра, Јошанице, Ресине, горње Топлице, Косовском и Топличком котлином, па стога личи на високу и трому громаду изоловану током дуге историје.

У првом делу књиге (стр. 7—76) говори се о својствима природе Копаоника. Обрађене су геолошке и геоморфолошке особености, климатска својства, хидрографске разноликости, педолошки покривач и својства живе природе. У другом делу књиге (стр. 77—91) је реч о човеку у ко-

паоничком простору. Најпре је приказано становништво у прошлости, а затим и данашње становништво Копаоника. У трећем, најопширнијем делу књиге (стр. 91—196) су излагања о разноврсним функцијама Копаоника. Ту спадају привредна и непривредна делатност, затим се говори о односу функција и животне средине на планини. Четврти и последњи део књиге (стр. 197—226) садржи приказ насеља и проблеме урбанизације.

Посебно издвајамо следеће редове из садржине приказане књиге. Нигде на тлу Србије није очувано толико старих цркава, манастира, тврђава, развалина старих градова и рударско-топионичарских центара као у долинама и котлинама око Копаоника. Зато није случајно што се у Расу, који лежи нешто западније од Копаоника, зачала наша државност у XII веку — одакле се српска држава ширила на разне стране. Због тога се за долину Ибра наводи да је историјска долина српског народа.

Књига проф. Милорада Васовића је пропраћена знатним бројем илустрација и има богату библиографију. Заслужује да се за њу заинтересују и радници